YAGONA SHKALADAN TASHQARI: INGLIZ MATBUOTIDA HAMDA O.UAYLD VA U.S.MOEM NASRIDA GALLISIZMLAR ASSIMILYATSIYASINING KO‘RSATKICHLARI

Abduvohidov Javohir Abduvohidovich
ORCID: 0009-0003-1249-2495
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Annotatsiya: Gallisizmlar odatda ingliz tilining tarixiy qatlami sifatida, fonetik, morfologik va semantik moslashuv orqali singib ketgan birliklar tarzida tavsiflanadi. Renouf (2004) zamonaviy ingliz matbuotida fransuzcha ko‘rinishdagi tanlangan o‘zlashmalar qanday ishlatilishini o‘rgangan kam sonli tadqiqotlardan birini taqdim etgan: uning imlo soddalashuvi, grammatik ko‘chish, so‘z o‘yini va fransuz me’yorlari bo‘yicha “xato” shakllar haqidagi kuzatishlari bunday birliklar ingliz me’yorlari asosida ishlatilishini ko‘rsatadi. Mazkur maqolada bu dalillar muallifning Oskar Uayldning “The Picture of Dorian Gray” romani va U. Somerset Moemning to‘rtta romanidagi gallisizmlar bo‘yicha tadqiqot ma’lumotlari (636 204 so‘z; 3 389 gallisizm tokeni) bilan yonma-yon qo‘yilgan. Tavsifiy-qiyosiy yondashuv asosida matbuot uchun qayd etilgan ishlatilish sabablari badiiy nasrda aniqlangan o‘zlashtirish sabablari va funksiyalar bilan taqqoslangan, assimilyatsiyaning kuzatiladigan belgilari besh darajaga (grafik, fonetik, morfologik-grammatik, semantik, pragmatik-uslubiy) ajratilgan, semantik o‘zgarishning manba tomonidan va qabul qiluvchi til tomonidan tavsifi solishtirilgan, hisoblash qoidalari farq qilganda keltirilgan chastota ko‘rsatkichlarini (bitta gazeta sonida taxminan 0,47, adabiy namunalarda esa har 10 000 so‘zga 49,70 va 78,22) taqqoslab bo‘lmasligi ko‘rsatilgan. Maqolada assimilyatsiyani yagona shkala emas, darajalar bo‘yicha profil sifatida tavsiflash maqsadga muvofiqligi asoslanadi, uchta tekshiriladigan gipoteza ilgari suriladi va dalillarning chegaralari (matbuot materialida birliklarning introspeksiya bilan tanlanishi, ikki muallifdan iborat korpusning xulosaviy statistikasiz tahlili) ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: gallisizmlar, til kontaktlari, assimilyatsiya, o‘zlashmalar, matbuot diskursi, badiiy korpus, O. Uayld, S.Moem

BEYOND A SINGLE SCALE: INDICATORS OF THE ASSIMILATION OF GALLICISMS IN THE ENGLISH PRESS AND IN THE PROSE OF O. WILDE AND W. S. MAUGHAM

Abduvohidov Javohir Abduvohidovich
ORCID: 0009-0003-1249-2495
Tashkent State University of Economics

(cc) BY

Abstract: Gallicisms are usually described as a historical layer of English that has been absorbed through phonetic, morphological and semantic adaptation. Renouf (2004) offers one of the few studies of how a selected set of French-looking loans is treated in contemporary British journalism; her observations on orthographic simplification, grammatical shift, wordplay and “errors” by French standards show that such items are handled by English norms. This article places that evidence next to data from the author’s study of Gallicisms in Oscar Wilde’s The Picture of Dorian Gray and four novels by W. Somerset Maugham (636,204 words; 3,389 Gallicism tokens). Using a descriptive, comparative design, it maps the motives reported for journalism onto the reasons and functions identified in fiction, sorts the observable signs of assimilation into five levels (graphic, phonetic, morphological-grammatical, semantic, pragmatic-stylistic), contrasts source-side and target-side descriptions of semantic change, and shows why reported frequencies (about 0.47 items per 10,000 words in one newspaper issue against 49.70 and 78.22 in the two literary samples) cannot be compared when counting rules differ. The article argues that assimilation is better described as a profile across levels than as a single scale, formulates three testable hypotheses, and states the limits of the evidence: introspective item selection in the press data, and a two-author corpus analysed without inferential statistics.

Keywords: Gallicisms, language contact, assimilation, loanwords, journalistic discourse, literary corpus, O.Wilde, S.Maugham

1. Kirish

Fransuz tili ingliz lug‘atining eng yirik manbalaridan biri bo‘lib, bu ta’sirning asosiy chizgilari yaxshi ma’lum: 1066-yilgi Norman istilosidan keyingi ommaviy kirib kelish, Uyg‘onish davri va XVIII asrdagi keyingi to‘lqinlar hamda shundan buyon davom etayotgan madaniy o‘zlashmalar oqimi (Baugh & Cable, 2013; Durkin, 2014; Renouf, 2004). Natijada hosil bo‘lgan gallisizmlar qatlami bo‘yicha tadqiqotlar asosan ikki savolga qaratilgan: ma’lum so‘z guruhlari ingliz tiliga qachon kirgan va ularning tovush, shakl hamda ma’nosi ingliz tizimiga qanday moslashgan. Uchinchi savolga ancha kam e’tibor berilgan: o‘zlashmaning assimilyatsiya darajasi uning nutqdagi xatti-harakati haqida nima deydi va bu xatti-harakat janrlar bo‘yicha farq qiladimi.

Renouf (2004) bu bo‘shliqning bir qismini to‘ldiradi. U Britaniyaning The Independent gazetasining o‘n yillik sonlari asosida “fransuzchalik”ni hanuzgacha eslatishi mumkin bo‘lgan tanlangan mustahkam gallisizmlar zamonaviy ingliz matnida qanday ishlatilishini tekshiradi. Uning kuzatishlari qimmatli, chunki ular lug‘at maqolalariga emas, jonli qo‘llanishga tegishli: fransuz o‘zlashmalari qayta yoziladi, turlanadi, boshqa so‘z turkumlariga o‘tkaziladi va so‘z o‘yiniga aylantiriladi. Shu bilan birga, uning tadqiqoti ochiq-oydin izlanish xarakteriga ega: birliklar introspeksiya va

(cc) BY

qo‘lda tahlil asosida tanlangan, ma’lumotlarda urg‘u belgilari va tipografik ajratishlar bo‘lmagan, chastota dalillari esa taassurotga asoslangan.

Ushbu maqola Renouf kuzatishlarini boshqa turdagi dalil muallifning Oskar Uayld va U. Somerset Moem nasridagi gallisizmlar bo‘yicha korpus tadqiqoti bilan yonma-yon qo‘yadi. Maqsad uning tadqiqotini takrorlash emas (bu uning ma’lumotlarini talab qilgan bo‘lardi), balki ikki tavsifni qiyoslash nimani ochib berishini aniqlashdir. Tahlilni uchta savol yo‘naltiradi. 1-savol: matbuotda gallisizmlarni ishlatish sabablari badiiy nasrda aniqlangan o‘zlashtirish sabablari va matndagi funksiyalarga mos keladimi? 2-savol: assimilyatsiyaning qaysi kuzatiladigan belgilari qaysi til darajasiga tegishli va qaysi daraja qaysi ma’lumotlar to‘plamida hujjatlashtirilgan? 3-savol: ikki turdagi matnda gallisizm chastotasi haqidagi miqdoriy da’volarni qanchalik taqqoslash mumkin?

2. Nazariy asos: assimilyatsiya, adaptatsiya va ko‘rsatkichlar muammosi

Kontakt tilshunosligi terminologiyasi bir xil emas, shu sababli quyida ishlatiladigan tushunchalar aniqlashtiriladi. O‘zlashtirish - chet til birligining qabul qiluvchi tilga kiritilishi. Adaptatsiya - birlikning qabul qiluvchi tizimga moslashtirilish mexanizmi; Filipovich (1986) bosqichli tavsifiga ko‘ra u transfonemizatsiya, transmorfemizatsiya va semantik adaptatsiya sifatida ta’riflanadi. Assimilyatsiya - natija: birlikning qabul qiluvchi til me’yorlariga muvofiq xatti-harakat qilish darajasi. Bu farq muhim, chunki mexanizmlarni tarixdan xulosa qilish mumkin, assimilyatsiya darajasi esa birlikning kuzatiladigan xususiyatlaridan o‘qilishi kerak.

Haugen (1950) o‘zlashtirishni tahlil qilib, so‘zlovchi chet til namunasini qisman kiritish (import), qisman o‘z namunalari bilan almashtirish (substitutsiya) orqali qayta hosil qilishini ko‘rsatgan; bu qarash assimilyatsiyaning “yo hammasi, yo hech narsa” emasligini allaqachon nazarda tutadi. Ingliz tilida fransuz tilidan uzoq davom etgan o‘zlashtirish uzluksiz doira hosil qilgan: chair yoki people kabi erta o‘zlashmalar oddiy so‘zlovchilar uchun fransuzcha sifatida tanilmaydi, *croissant* yoki *chauffeur* kabi keyingi o‘zlashmalar esa kelib chiqishining ko‘rinadigan yoki eshitiladigan izlarini saqlagan. Savol shuki, bu doiradagi o‘rinning belgilari qanday va ular bir yo‘nalishni ko‘rsatadimi. Bu yerda ishlatilgan ikki ma’lumotlar to‘plami turli belgilarni hujjatlashtiradi; ularni taqqoslash sababi shu.

Material va metodlar

Material

Taqqoslash ikki manbaga tayanadi. Birinchisi Renouf (2004) nashr etilgan hisoboti. Uning ma’lumotlari The Independent gazetasining 1989-1999-yillardagi sonlaridan olingan va hali ishlab chiqilayotgan yarim avtomatik moslashtirish vositalari bilan qayta ishlangan; birliklarni tanlash esa introspeksiya, norasmiy so‘rov va matnni qo‘lda o‘rganishga tayangan. Namuna fransuzcha shakl yoki uslubni qisman saqlagan, asosan XVII asrdan keyingi o‘zlashmalardan iborat bir necha o‘nlab so‘z,

(cc) BY

ibora va tayyor iqtiboslarning tanlangan to‘plamidir. Gazeta matni urg‘u belgilarisiz va tipografik ajratishlarsiz mavjud bo‘lgani uchun uning tadqiqotidagi grafik dalillar diakritikalardan emas, imlodan olingan. Muallif asosiy ma’lumotlarga kira olmagani uchun quyida matbuot materiali haqidagi fikrlar maqolada keltirilganlar bilan cheklangan.

Ikkinchi manba muallifning O.Uayldning “The Picture of Dorian Gray” romani (79 643 so‘z) hamda S.Moemning “The Moon and Sixpence”, “Theatre”, “Of Human Bondage” va “The Razor’s Edge” romanlari (556 561 so‘z)dagi gallisizmlar bo‘yicha korpus tadqiqoti. Gallisizmlar fonografik, morfologik va leksikografik mezonlar bo‘yicha aniqlangan va tor ma’noda, ya’ni bevosita fransuz tilidan o‘zlashgan birliklar sifatida tushunilgan. Fransuz toponimlari, murojaat shakllari va keltirilgan fransuzcha iboralar chegara toifalar sifatida asosiy tahlildan chiqarilgan. Har bir token yetti funksiyadan biriga (xarakterologik, lingvomadaniy, pragmatik, estetik, ekspressiv, intertekstual, nominativ) kiritilgan. Uslubiy tanlov bo‘lgan-bo‘lmaganini baholash uchun 13 ta tanlangan parchada gallisizm o‘rniga mahalliy muqobil qo‘yiladigan almashtirish testi o‘tkazilgan.

Tadqiqot metodlari

Tadqiqot ikki ma’lumotlar to‘plamining tavsifiy, sifat-qiyosiy tahlili bo‘lib, miqdoriy tavsif elementlari bilan to‘ldirilgan. Yetti metoddan foydalanildi. Tavsifiy metod har bir ma’lumotlar to‘plamida qayd etilgan assimilyatsiya belgilarini qayd etish va tasniflash uchun qo‘llandi. Qiyosiy metod ikki yo‘nalishda ishlatildi: ma’lumotlar to‘plamlari o‘rtasida (matbuot va badiiy nasr) hamda til darajalari o‘rtasida. Kontekstual tahlil har bir korpus tokenini romandagi bevosita konteksti asosida matn funksiyasiga kiritish uchun ishlatildi. Komponent tahlil semantik o‘zgarishga qo‘llandi: birlikning avvalgi va keyingi ma’nolari semantik komponentlari solishtirilib, o‘zgarish torayish, kengayish, ko‘chish yoki baho o‘zgarishi ekani aniqlandi. Uslubiy-funksional tahlil, shu jumladan almashtirish testi, gallisizmning ishlatilishi uslubiy jihatdan asoslanganmi, shuni baholash uchun qo‘llandi. Statistik tavsif elementlari foiz taqsimotlari, chastotalarni 10 000 so‘zga normallashtirish va gallisizmlarning tur-token nisbati uchun ishlatildi. Hujjatga asoslangan qiyoslash Renouf nashr etilgan toifalarini tahlil birliklari sifatida ko‘rdi: ular ajratib olindi, neytral shaklda qayta ifodalandi va muallif toifalari bilan moslashtirildi.

Tahlil tartibi va operatsional ta’riflar

Tahlil besh bosqichda o‘tkazildi. 1-bosqich: Renouf sabablari, ishlov turlari va chastota da’volari nashrdan ajratib olindi. 2-bosqich: bu toifalar muallifning o‘zlashtirish sabablari va matn funksiyalari bilan moslashtirildi (6.1-bo‘lim). 3-bosqich: har ikki ma’lumotlar to‘plamidagi har bir kuzatiladigan assimilyatsiya belgisi besh darajadan biriga kiritildi (6.2-bo‘lim). 4-bosqich: semantik farqlanishning ikki tavsifi solishtirildi (6.3-bo‘lim). 5-bosqich: chastota da’volari har 10 000 so‘zga qayta

(cc) BY

ifodalanib, hisoblash qoidalarining taqqoslanuvchanligi tekshirildi (6.4-bo‘lim) va natijalardan gipotezalar shakllantirildi (7-bo‘lim).

Atamalar quyidagicha ishlatiladi. Token - gallisizmning matndagi har bir uchrashi; tur - alohida leksik birlik. Normallashtirilgan chastota - tokenlar sonining matndagi so‘zlar soniga nisbati, 10 000 ga ko‘paytirilgan. Tur-token nisbati - gallisizm turlari sonining gallisizm tokenlari soniga nisbati. Assimilyatsiya belgisi - birlikning yoki uning ishlatilishining ingliz me’yorlariga muvofiqligini yoki fransuzcha xususiyatlarning saqlanganini ko‘rsatuvchi kuzatiladigan xususiyat. Besh daraja kuzatiladigan xususiyat turiga qarab ta’riflanadi: grafik (imlo, diakritika, defis, so‘zning ajratilishi); fonetik (talaffuz va urg‘u); morfologik-grammatik (turlanish, moslashuv, hosila, konversiya); semantik (ma’noning etimonga yoki hozirgi fransuz tiliga munosabati); pragmatik-uslubiy (matn funksiyasi, registr va ta’sir). Bir necha darajada kuzatiladigan belgi har bir darajada qayd etiladi. Funksiya va darajalarni belgilash bitta tahlilchi muallif tomonidan bajarilgan, tahlilchilararo moslik hisoblanmagan; bu cheklov hisoblanadi. Hech bir gipoteza xulosaviy statistika bilan sinalmagan.

Matbuot dalillari nimani ko‘rsatadi

Renouf zamonaviy ingliz tilida gallisizmlarni ishlatishning uchta keng sababini ajratadi: lakunalarni, ya’ni inglizcha denotatsiya yoki nozik ma’no uchun mos so‘z yo‘q bo‘lgan bo‘shliqlarni to‘ldirish; ma’lumotli, kosmopolit elitaga mansublikni bildirish; allyuziya, baho, ironiya yoki hazil uchun o‘zlashmadan uslubiy vosita sifatida foydalanish. Bir birlik bir vaqtning o‘zida bir necha sababga xizmat qilishi mumkin. U shuningdek, ironiya kerak bo‘lmagan joyda gallisizmlardan qochilishini qayd etadi: romancha bo‘lmagan mavzularda, jiddiy mavzularda yoki mashhur shaxsning o‘zini ko‘rsatishi tanqid qilinadigan matnlarda.

Uning eng ibratli kuzatishlari ishlatilish usuliga tegishli. Birinchidan, ko‘pgina gallisizmlar fransuz manbasidan ma’no jihatidan farq qiladi. Ba’zilari fransuz tilida ishlatilgan shaklda hech qachon bo‘lmagan (bon viveur, fransuzchada bon vivant), ba’zilari hozirgi fransuz tilida eskirgan, ba’zilari fransuz tilida konkret ma’noga cheklangan, ingliz tilida esa metaforik ma’nolar rivojlantirgan (portmanteau, bijou, hors de combat), ba’zilari esa ikki fransuzcha birlikni qo‘shib yuborgan (savoir-faire birligi savoir-vivre ma’nosini ham o‘ziga singdirgan). Ikkinchidan, gallisizmlarning grammatikasi va imlosi ko‘pincha fransuzchadan chetga chiqadi: son va jins moslashuvi yo‘qoladi yoki noto‘g‘ri qo‘llanadi, imlo esa jim harflar va notanish harf birikmalari bilan kurashish strategiyalarini aks ettiradi. Uchinchidan, ingliz tili me’yorlari nuqtai nazaridan bu chetga chiqishlar oddiy hol. Gallisizmlar grafik jihatdan soddalashadi (apropos, tete-a-tete zarracha va defissiz yoziladi), so‘z turkumlari bo‘yicha hosila va konversiya orqali o‘tadi (hors d’oeuvre dan yasalgan fe’l, déjà vu dan yasalgan sifat), tayyor ibora ekanini ko‘rsatuvchi leksik-grammatik qolipga

(cc) BY

solinadi, chet el atamalarining tarjima ekvivalenti sifatida ishlatiladi va so‘z o‘yinining asosiga aylanadi.

Renouf chastota dalillari oz, ammo ma’noli. Bitta 150 000 so‘zlik gazeta sonida atigi yettita gallisizm topilgan, deyarli hammasi sharhlar bo‘limida; Parijdagi haftalik dasturlar nashrining inglizcha bo‘limidagi bitta qisqa kino sharhi esa 6 foizdan ortiq gallisizmdan iborat bo‘lgan. U ehtiyotkorlik bilan zamonaviy ingliz tili fransuz tilini, fransuz tilining inglizchadan “bosib olinishi” qanchalik bo‘lsa, kamida shunchalik o‘ziga singdirayotgandek tuyulishini xulosa qiladi.

Badiiy korpus nimani ko‘rsatadi

Badiiy korpusda 3 389 ta gallisizm tokeni aniqlangan: Uaylda 623 (56 tur), Moemda 2 766 (77 tur). Normallashtirilganda bu Uaylda har 10 000 so‘zga 78,22, Moemda 49,70 token; tur va token nisbati mos ravishda 0,090 va 0,028. Tematik taqsimot notekis: to‘rt guruh (ijtimoiy munosabatlar, emotsional-psixologik leksika, mavhum tushunchalar, madaniyat va san’at) barcha tokenlarning taxminan 87 foizini tashkil etadi, huquq va siyosat (3 %), ta’lim va intellektual faoliyat (5 %) hamda boshqa sohalar (5 %) ulushi kichik.

Funksional taqsimot mualliflar orasida farq qiladi. Uaylda lingvomadaniy va estetik funksiyalar tokenlarning har biri 31 foizini, ekspressiv funksiya 23 foizini, xarakterologik funksiya 7 foizini tashkil etadi. Moemda lingvomadaniy funksiya yetakchi (36,4 %), ekspressiv funksiya Uayldnikiga deyarli teng (23,6 %), estetik funksiya ancha kichik (13,7 %), xarakterologik funksiya past (8,7 %). Sifat tahlili bir qatlamning ikki xil ishlatilishini ko‘rsatadi. Moemda nonchalance va vanity kabi birliklar personaj obrazini yaratishda ijtimoiy belgi va psixologik detal vazifasini bajaradi, “Of Human Bondage” romanida esa bondage so‘zi leksik birlikdan romanning konseptual markaziga aylanadi. Uaylda art, beauty, sin va conscience kabi so‘zlar falsafiy-axloqiy argumentni olib yuradi, sacrament kabi diniy leksika esa metaforik ma’noda qo‘llanadi.

Almashtirish testi ham shu yo‘nalishni ko‘rsatadi. 13 ta tanlangan parchada gallisizmni mahalliy muqobil bilan almashtirish 7 tasida funksiyani o‘zgartirdi, 4 tasida faqat qisman saqladi, 2 tasida buzmadi. O‘zgarmagan ikki holat (chair, restaurant) to‘liq o‘zlashgan nominativ birliklardir. Muallifning talqini: to‘liq o‘zlashgan birliklar o‘z-o‘zidan ongli uslubiy tanlov dalili emas, almashtirilganda ohang yoki ma’no o‘zgaradigan birliklar esa shunday dalildir. Test tahlilchining bahosiga tayanadi va kichik tanlanmada o‘tkazilgani uchun faqat sifat dalili sifatida qaraladi.

Ikki tavsifni qiyoslash

Sabablar va funksiyalar

1-jadvalda Renouf sabablari badiiy korpusda topilgan o‘zlashtirish sabablari va matndagi funksiyalar bilan moslashtirilgan. Birinchi sabab bo‘yicha moslik kuchli: Renouf lakunalar tushunchasi ham yetishmayotgan denotatsiyalarni (karta o‘yinlari,

(cc) BY

oshxona), ham yetishmayotgan nozik ma’nolarni qamrab oladi, ya’ni muallifning nominativ ehtiyoj va ma’noni aniqlashtirish ehtiyojini birga o‘z ichiga oladi. Qolgan ikkitasi bo‘yicha moslik qisman. Matbuotda elitaga mansublik va ironiya yozuvchining o‘quvchiga munosabatiga xos; badiiy nasrda xuddi shu nufuz effekti hikoyachi va personajlar o‘rtasida taqsimlanadi, korpus funksiyalari (xarakterologik, estetik, ekspressiv) esa o‘quvchiga qaratilgan pozadan ko‘ra personaj, atmosfera va g‘oya yaratish bilan bog‘liq.

1-jadval.

Matbuotda gallisizmlarni ishlatish sabablari (Renouf, 2004) va badiiy korpusdagi mos sabab hamda funksiyalar

Matbuot: sabab (Renouf)	Nasr: o‘zlashtirish sababi	Nasr: matndagi funksiya (misollar)	Moslik
Lakunalarni to‘ldirish (denotatsiya yoki nozik ma’no)	Nominativ ehtiyoj; ma’noni aniqlashtirish	Nominativ (menu, cuisine); ekspressiv (nonchalance)	Kuchli
Ma’lumotli, kosmopolit elitaga mansublikni bildirish	Uslubiy-ekspressiv registr (rasmiy, kitobiy variantlar)	Pragmatik (chic); xarakterologik (vanity)	Qisman: yozuvchi pozitsiyasi va personaj tasviri
Uslubiy foydalanish: allyuziya, ironiya, hazil, baho	Uslubiy-ekspressiv	Lingvomadaniy (café, boulevard); estetik (soirée, belle époque); ekspressiv; intertekstual	Qisman: ironiya va so‘z o‘yini va atmosfera, personaj va g‘oya
Jiddiy yoki romancha bo‘lmagan kontekstda qochish	Tekshirilmagan	Tekshirilmagan	Ochiq savol

Izoh: Jadval muallif tomonidan Renouf (2004) va muallif korpus ma’lumotlari asosida tuzildi.

Assimilyatsiya belgilari: besh daraja

2-jadvalda ikki ma’lumotlar to‘plamida qayd etilgan assimilyatsiyaning kuzatiladigan belgilari til darajalari bo‘yicha tartiblangan. Ikki holat e’tiborni tortadi. Birinchidan, ma’lumotlar to‘plamlari bir-birini takrorlamaydi, to‘ldiradi. Matbuot ma’lumotlari grafik, grammatik va pragmatik darajalarda boy, chunki birliklar aynan

(cc) BY

fransuzchalikni eslatish qobiliyati va shu bilan birga ingliz ishlovi uchun ochiqligi bo‘yicha tanlangan: ular qayta yoziladi, boshqa so‘z turkumlariga o‘tkaziladi va so‘z o‘yiniga aylantiriladi. Chair dan chauffeur gacha bo‘lgan butun doirani qamragan badiiy korpus esa fonetik va semantik darajalarni hamda erta o‘zlashmalarning mahsuldor morfologiyasini hujjatlashtiradi. Ikkinchidan, turli darajalardagi belgilar albatta mos kelmaydi. Ballet kabi so‘z shaklan qisman fransuzcha qoladi, ammo grammatik jihatdan to‘liq inglizcha; restaurant kabi so‘z o‘zgaruvchan talaffuzni ko‘rsatadi, ammo neytral nominativ birlik vazifasini bajaradi. Shu sababli assimilyatsiya yagona shkaladan ko‘ra profilga o‘xshaydi.

2-jadval.

Ikki ma’lumotlar to‘plamida assimilyatsiyaning kuzatiladigan belgilari darajalar bo‘yicha

Daraja	Matbuot (Renouf, 2004)	Badiiy korpus (muallif ma’lumotlari)
1. Grafik	Urg‘u belgilari, zarrachalar va defislarning yo‘qolishi; birga yozilish (apropos, tete-a-tete); jim harflar uchun imlo strategiyalari	Ayrim birliklarda fransuzcha ko‘rinish saqlangan (café, château, soirée); to‘liq o‘zlashganlarda inglizcha shakl (chair, restaurant)
2. Fonetik	Baholanmagan (faqat matn ma’lumoti)	Erta o‘zlashmalarda [tʃ], [dʒ], keyingilarda [ʃ], [ʒ]; burunlashgan unlilar yo‘qolgan (mountain) yoki o‘zgaruvchan (restaurant, croissant); erta o‘zlashmalarda urg‘u ko‘chgan (nation, river)
3. Morfologik -grammatik	Son va jins moslashuvi yo‘qolgan yoki noto‘g‘ri; so‘z turkumlari bo‘yicha konversiya; inglizcha affikslar bilan hosila; leksik-grammatik qoliplar	Mahsuldor fransuz manbali affikslar (-age, -ance, -ence, -ment, -ity, -ous: governmental, encouragement, curiosity, dangerous); konversiya (dress, report, reply)
4. Semantik	Hozirgi fransuz tilidan farqlanish: fransuzchada yo‘q, eskirgan, konkretdan metaforik ma’noga kengaygan yoki qo‘shilib ketgan birliklar	Torayish (poison, mansion), kengayish (journey, arrive), uslubiy-ijtimoiy taqsimlanish bilan ko‘chish (cow/beef), peyoratsiya (villain), amelioratsiya (marshal)

(cc) BY

Daraja	Matbuot (Renouf, 2004)	Badiiy korpus (muallif ma’lumotlari)
5. Pragmatik-uslubiy	Ironiya va hazil; so‘z o‘yini; chet el atamalarining tarjima ekvivalenti vazifasi; tayyor iboralarni ajratib ko‘rsatish	Yetti funksiya (xarakterologik, lingvomadaniy, pragmatik, estetik, ekspressiv, intertekstual, nominativ); almashtirish testi

Izoh: Jadval muallif tomonidan tuzilgan. Yozuvning yo‘qligi shu daraja ma’lumotlar to‘plamida o‘rganilmaganini bildiradi, belgi matnlarda yo‘qligini emas.

Semantik farqlanish: ikki yo‘nalishdagi tavsif

Ikkala ma’lumotlar to‘plami ham semantik farqlanishni hujjatlashtiradi, ammo ularni turli sanoq nuqtalaridan tavsiflaydi (3-jadval). Renouf hozirgi fransuzcha so‘zdan boshlaydi va inglizcha gallisizm undan qanday farq qilishini so‘raydi: birlik fransuz tilida umuman bormi, u yerda eskirganmi, ingliz tili konkret ma’noni kengaytirganmi, ikki fransuzcha birlik qo‘shilib ketganmi. Muallifning korpus ishi esa etimonni uning avvalgi holatidan boshlaydi va ingliz tilida nima sodir bo‘lganini so‘raydi: torayish, kengayish, uslubiy-ijtimoiy taqsimlanish bilan ko‘chish va baho o‘zgarishi. Bu ikki nuqtai nazar turli savollarga javob beradi. Manba tomonidagi qarash farqlanishning bir qismi fransuz tilining o‘zidagi o‘zgarishlarga bog‘liq ekanini (masalan, hozir fransuz tilida eskirgan ibora) ko‘rsatadi; qabul qiluvchi til tomonidagi qarash esa ingliz tili so‘z bilan nima qilganini ko‘rsatadi. Faqat birgalikda ular ingliz tilidagi ichki o‘zgarishni fransuz tilidagi ichki o‘zgarishdan ajratadi. Poison so‘zi ingliz tilida “ichimlik”dan “zaharli modda”ga torayganligi, portmanteau esa fransuz tilida kiyim ilgichini, ingliz tilida esa sayohat chamadonini va ko‘chma ma’noda aralashmani bildirishi kabi misollar ikkala yo‘nalish ham kerakligini ko‘rsatadi.

3-jadval.

Semantik farqlanishning manba tomonidagi va qabul qiluvchi til tomonidagi tavsiflari

Nuqtayi nazar	Beriladigan savol	Toifalar	Misollar
Manba tomoni (Renouf, 2004)	Inglizcha birlik hozirgi fransuzcha birlikdan qanday farq qiladi?	Fransuzchada bo‘lmagan; fransuzchada eskirgan; fransuzchada konkret, inglizchada metaforik; ikki fransuzcha birlikning qo‘shilishi	bon viveur; jeu d’esprit; portmanteau, bijou, hors de combat; savoir-faire
Qabul qiluvchi til tomoni (muallif korpus ishi)	Birlik ingliz tilida qanday o‘zgarishga uchragan?	Torayish; kengayish; uslubiy-ijtimoiy taqsimlanish bilan ko‘chish; peyoratsiya va amelioratsiya	poison, mansion; journey, arrive; cow/beef; villain, marshal

(cc) BY

Izoh: Jadval muallif tomonidan tuzilgan.

Chastota: ko‘rsatkichlarni nima uchun taqqoslab bo‘lmaydi

Ikki manbadagi chastota da’volari vasvasali taqqoslashni taklif qiladi (4-jadval). Yettita gallisizmli 150 000 so‘zlik gazeta soni har 10 000 so‘zga taxminan 0,47 birlikka to‘g‘ri keladi (Renouf raqamlaridan hisoblangan), bitta kino sharhida gallisizmlar matn so‘zlarining 6 foizidan ortig‘ini tashkil etgan, adabiy namunalarda esa har 10 000 so‘zga 49,70 va 78,22 token to‘g‘ri keladi. Yuzaki o‘qilganda badiiy nasr matbuotga qaraganda gallisizmlarga ancha boy, ammo fransuzparast sharhdan kamroq boy ko‘rinadi. Bunday o‘qish asosli emas, chunki hisoblash qoidalari farq qiladi. Renouf shakl yoki uslub jihatidan hanuz fransuzcha bo‘lib qolgan birliklarni sanagan; muallif etimologik mezonlarga javob beradigan barcha tokenlarni, shu jumladan passion, beauty va art kabi oddiy o‘quvchilar fransuzcha deb idrok qilishi dargumon birliklarni ham sanagan. Birinchi hisob ko‘rinadigan fransuzchalikni, ikkinchisi fransuz manbali qatlamni o‘lchaydi. Matbuot ma’lumotlari ichidagi katta tafovut (bitta sonda 7 birlik, bitta sharhda 6 foizdan ortiq) bundan tashqari har qanday o‘rtacha ko‘rsatkichda matn turi va mavzu hal qiluvchi ekanini ko‘rsatadi.

4-jadval.

To‘rtta matn namunasida keltirilgan gallisizm zichligi (hisoblash qoidalari farq qiladi)

Namuna	Hajmi	Gallisizmlar	Har 10 000 so‘zga	Hisoblash qoidasi
The Independent, bitta son (Renouf, 2004)	150 000 so‘z	7 birlik	≈ 0,47 (hisoblangan)	Namunada sezilgan fransuzcha ko‘rinishdagi birliklar
Parijdagi haftalik dasturlar nashrining inglizcha bo‘limidagi kino sharhi (Renouf, 2004)	bitta qisqa matn	so‘zlarning > 6 %	> 600	Fransuzcha ko‘rinishdagi birliklar; bitta matn
Uayld, The Picture of Dorian Gray (muallif korpusi)	79 643 so‘z	623 token (56 tur)	78,22	Etimologik mezonlarga javob beruvchi barcha tokenlar
Moem, to‘rtta roman (muallif korpusi)	556 561 so‘z	2 766 token (77 tur)	49,70	Etimologik mezonlarga javob beruvchi barcha tokenlar

(cc) BY

Izoh: Ko‘rsatkichlar taqqoslanmaydi; ular muammoni ko‘rsatish uchun keltirilgan. Matbuot raqamlari Renouf keltirganidek berilgan; gazeta soni uchun har 10 000 so‘zga qiymat muallif hisobi.

Amaliy yechim - ikki darajali hisoblash. A darajasi etimologik mezonlarga javob beradigan har bir tokenni o‘z ichiga oladi. B darajasi faqat ko‘rinadigan fransuzcha tokenlarni, manbadagi diakritika, defis, inglizcha bo‘lmagan harf ketma-ketligi yoki kursiv kabi obyektiv grafik belgilar bilan aniqlanganlarni o‘z ichiga oladi. B/A nisbati, ko‘rinish indeksi deb atash mumkin, ma’lum matnda fransuz manbali qatlamning qancha qismi grafik jihatdan hanuz ko‘rinishini ifodalaydi. Bu indeks bu yerda hisoblanmagan; u matbuot va adabiy ma’lumotlarni o‘zaro o‘lchovdosh qilish usuli sifatida taklif etiladi.

Muhokama: assimilyatsiya profil sifatida

Qiyoslash kamtarona, ammo foydali xulosani qo‘llab-quvvatlaydi: gallisizmning assimilyatsiya darajasi bitta shkaladagi o‘rindan ko‘ra darajalar bo‘yicha profil sifatida yaxshiroq tasvirlanadi. Ma’lumotlar to‘plamlari birliklar bir darajada to‘liq assimilyatsiyalashgan, boshqasida ko‘rinadigan darajada chet bo‘lishi mumkinligini va ijodiy ishlov (konversiya, so‘z o‘yini) yarim assimilyatsiyalashgan, hanuz tanib bo‘ladigan va shu sababli o‘yin uchun ochiq birliklarga xos ekanini ko‘rsatadi. Bu muallif korpus tadqiqotining to‘liq o‘zlashgan nominativ birliklar uslubiy belgilanmagan, fransuzcha belgilarini saqlagan birliklar esa ko‘proq ekspressiv, lingvomadaniy va estetik maqsadlarga xizmat qiladi degan topilmasiga mos keladi. U Renouf ironiya yoki o‘zini ko‘rsatish istalmagan joyda gallisizmlardan qochilishi haqidagi kuzatishiga ham mos.

Uchta gipoteza kelib chiqadi, ularning har biri mavjud yoki to‘planishi mumkin bo‘lgan ma’lumotlar bilan tekshiriladi. G1: badiiy nasrda grafik ko‘rinishi yuqori tokenlar nominativ emas, nomutanosib ravishda lingvomadaniy, estetik yoki pragmatik bo‘ladi; buni ko‘rinishni funksiya bilan kesishtirish jadvalida xi-kvadrat testi va Kramer V bilan sinash mumkin. G2: derivatsion va konversion mahsuldorlik erta, yuqori darajada assimilyatsiyalashgan o‘zlashmalarda to‘planadi, chekka o‘zlashmalarda esa faqat tasodifiy ijodiy ko‘chishlar, asosan hazilomuz yoki ironik jurnalistikada kuzatiladi; buni tipografiyani saqlovchi matbuot korpuslari bilan sinash mumkin. G3: hozirgi fransuz tilidan farqlanish erta o‘zlashmalarda keyingilarga qaraganda kattaroq; buni ikkala tildagi lug‘at ta’riflarini solishtirib tekshirish mumkin. Barcha uch testda janr omil sifatida kiritilishi kerak, chunki matbuot ma’lumotlari matn turi zichlikka qanchalik kuchli ta’sir qilishini ko‘rsatadi.

Cheklovlar

Tadqiqotning aniq cheklovlari bor. Matbuot dalili ikkilamchi: u Renouf birliklar introspeksiya bilan tanlangan, matn urg‘u belgilaridan mahrum, chastota dalili esa anekdotik bo‘lgan izlanish tadqiqotidan keltirgan ma’lumotlardan iborat. Badiiy dalil

(cc) BY

Uaylddan bitta va Moemdan to‘rtta romanga tayanadi, xulosaviy statistikasiz tavsifiy tahlil qilingan va funksiyani belgilashda hamda almashtirish testida tahlilchi bahosi ishtirok etadi. Ikki ma’lumotlar to‘plami davri (XIX asr oxiri - XX asr boshi va 1990-yillar), janri va gallisizm ta’rifi bo‘yicha farq qiladi: Renouf XVII asrdan keyingi, fransuzchalikni eslatuvchi o‘zlashmalarga e’tibor beradi, muallifning ta’rifi esa etimologik va tor. Shu sabablarga ko‘ra taqqoslash konseptual, Yuqori bo‘limdagi gipotezalar topilma emas, takliflardir.

Xulosa

Maqolada Britaniya matbuotidagi gallisizmlar bo‘yicha nashr etilgan tadqiqot Uayld va Moem nasridagi gallisizmlar korpus tadqiqoti bilan yonma-yon qo‘yildi, bunda har bir turdagi dalil assimilyatsiya haqida nimani ko‘rsatishi aniqlandi. Beshta natijani bayon qilish mumkin.

Sabablar va funksiyalar (1-savol). Matbuot uchun qayd etilgan sabablar va badiiy nasrda topilgan sabab hamda funksiyalar faqat o‘zlashma leksik bo‘shliqni, ya’ni ingliz tilida denotatsiya yoki nozik ma’no yetishmagan joyni to‘ldirgandagina yaqin mos keladi. Elitaga mansublikni bildirish va o‘zlashmadan ironiya uchun foydalanish sabablari badiiy nasrning xarakterologik, estetik va ekspressiv funksiyalariga faqat qisman mos keladi, chunki matbuotda ular yozuvchining o‘quvchiga munosabatini ifodalaydi, badiiy nasrda esa hikoyachi va personajlar o‘rtasida taqsimlanib, personaj, atmosfera va g‘oya yaratishga xizmat qiladi.

Assimilyatsiya darajalari (2-savol). Assimilyatsiyaning kuzatiladigan belgilari besh darajaga bo‘linadi, ikki ma’lumotlar to‘plami esa turli darajalarni hujjatlashtiradi: matbuot ma’lumotlari grafik, grammatik va pragmatik darajalarda, badiiy korpus esa fonetik va semantik darajalarda hamda erta o‘zlashmalar morfologiyasida boy. Bir birlikda turli darajalardagi belgilar mos kelmaydi, shu sababli assimilyatsiya yagona shkaladagi o‘ringa qaraganda darajalar bo‘yicha profil sifatida yaxshiroq tavsiflanadi.

Semantik farqlanish. Hozirgi fransuz tilidan boshlanadigan (manba tomonidan) va so‘zning avvalgi holatidan boshlanadigan (qabul qiluvchi til tomonidan) tavsiflar turli savollarga javob beradi. Faqat ularning birikuvi ingliz tilidagi ichki o‘zgarishni fransuz tilining o‘zidagi o‘zgarishdan ajratadi.

Chastota (3-savol). Keltirilgan chastotalar bitta gazeta sonida har 10 000 so‘zga taxminan 0,47 birlikdan ikki adabiy namunada 49,70 va 78,22 gacha farq qiladi, ammo ularni taqqoslab bo‘lmaydi, chunki matbuot hisobi ko‘rinadigan fransuzcha birliklarni, adabiy hisob esa butun fransuz manbali qatlamni qamraydi. Bunday ma’lumotlarni o‘lchovdosh qilish uchun ikki darajali hisoblash va ko‘rinish indeksi (barcha gallisizm tokenlari ichida ko‘rinadigan fransuzcha tokenlar ulushi) taklif etiladi.

Badiiy nasr. Badiiy korpusda to‘liq o‘zlashgan nominativ birliklar almashtirish testida uslubiy asoslanishni ko‘rsatmadi (13 parchadan 2 tasi), almashtirilganda funksiyasi o‘zgargan (7 parcha) yoki qisman o‘zgargan (4 parcha) birliklar esa

(cc) BY

xarakterologik, estetik, ekspressiv yoki lingvomadaniy vosita sifatida ishlatilgan. Ikki muallif bir qatlamdan turlicha foydalanadi: Moem asosan ijtimoiy belgi va psixologik detal sifatida, Uayld esa falsafiy va axloqiy argument vositasi sifatida.

Bu natijalar ikki ma'lumotlar to'plamidan tashqari ham ahamiyatga ega. Leksikografiya uchun ular gallisizmlarning faqat etimologiyasi va ma'nosini emas, grafik va grammatik xatti-harakatini ham qayd etishni taklif qiladi. Korpus loyihalash uchun ular ma'lumotlarda tipografiyani saqlash va hisoblarni aniq qoidalar bilan keltirishni asoslaydi. Ingliz tili leksikasi va tarjimani o'qitish uchun ular o'quvchilarni uslubiy neytral birliklarni fransuzcha assotsiatsiyasi funksiya bajaradigan birliklardan ajratishga o'rgatish kerakligini ko'rsatadi. Asosiy cheklovlar: matbuot dalilining ikkilamchi va introspektiv xususiyati, ikki muallifdan iborat kichik adabiy korpus, bitta tahlilchi tomonidan belgilash va xulosaviy statistikaning yo'qligi. Keyingi tadqiqotlar G1-G3 gipotezalarini matbuot va badiiy nasr bir xil qoidalar bilan hisoblangan kengaytirilgan korpusda sinashi, ko'rinish va funksiya bog'liqligiga xi-kvadrat testi va Kramer V ni qo'llashi, tahlilchilararo moslikni tekshirishi hamda tahlilni boshqa janr va davrlarga kengaytirishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Baugh, A. C., & Cable, T. (2013). A History of the English Language (6th ed.). London: Routledge.

2. Durkin, P. (2014). Borrowed Words: A History of Loanwords in English. Oxford: Oxford University Press.

3. Filipović, R. (1986). Teorija jezika u kontaktu: uvod u lingvistiku jezičnih dodira. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti; Školska knjiga.

4. Haugen, E. (1950). The analysis of linguistic borrowing. Language, 26(2), 210-231.

5. Maugham, W. S. (1915). Of Human Bondage. London: William Heinemann.

6. Maugham, W. S. (1919). The Moon and Sixpence. London: William Heinemann.

7. Maugham, W. S. (1937). Theatre. London: William Heinemann.

8. Maugham, W. S. (1944). The Razor's Edge. Toronto: Faded Page.

9. Renouf, A. (2004). Shall we hors d'œuvres? The assimilation of Gallicisms into English. In C. Leclère, É. Laporte, M. Piot, & M. Silberztein (Eds.), Lexique, Syntaxe et Lexique-Grammaire / Syntax, Lexis & Lexicon-Grammar: Papers in honour of Maurice Gross (Lingvisticæ Investigationes Supplementa 24, pp. 527-545). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. https://doi.org/10.1075/lis.24.42ren

10. Wilde, O. (2008). The Picture of Dorian Gray. Oxford: Oxford University Press.

(cc) BY